

دانشنامه‌های سعدی

تدوین دانشنامه تخصصی پیرامون شاعران و نویسندگان بزرگ جهان در دنیای غرب سال‌هاست که در جهت شناختن و شناساندن شخصیت، تاریخ و آثار شاعران و نویسندگان بزرگ در حال تدوین است و شاعران بزرگی چون شکسپیر، گوته، دانته، شیلر، هومر و ... دارای دانشنامه‌ها و فرهنگ‌های گوناگونی با رویکردهای مختلف تاریخی، فرهنگی، جغرافیایی، زبان‌شناسی، هنری، هرمنوتیک و تطبیقی هستند. تنها یک پژوهش مختصر در سایت‌های اینترنتی مربوط به این بزرگان ما را با فهرست منابع متعدد روبه‌رو می‌کند، اما در مورد شاعران بزرگ زبان فارسی اگر چه پژوهش‌های ارجمند تک‌نگاری، تطبیقی و نقادانه تدوین و چاپ و منتشر شده است، اما تاکنون هیچ یک از شاعران دارای دانشنامه مستقل به خود نیستند. دانشنامه‌های تخصصی کتاب‌های مرجعی هستند که کلیه اطلاعات مورد نظر مربوط به یک موضوع را به خوانندگان ارائه و علاقه‌مندان را با کلیات مباحث مربوط به موضوع آشنا می‌کنند و متخصصان را به منابع اصلی تحقیق ره می‌نمایند. تدوین دانشنامه سعدی نیز از این دیدگاه می‌تواند گامی مؤثر در وادی سعدی‌پژوهی و سعدی‌شناسی باشد.

پیشینه و ضرورت تدوین دانشنامه سعدی

اگر چه تاکنون مقالات و کتاب‌های متعددی پیرامون زندگی و آثار سعدی، نگاشته شده و برخی مفاهیم موجود در کلیات آثار سعدی مورد بحث و بررسی پژوهشگران و سعدی‌شناسان قرار گرفته و موجب شناخت هر چه بیشتر این شاعر گرانسنگ زبان و ادبیات فارسی گردیده، اما تاکنون هیچ یک از تحقیقات موردی به صورت مجموعه‌ای مدون و جامع پیرامون زندگی و آثار سعدی در قالب «دانشنامه سعدی» نگنجیده است. براساس فرهنگ سعدی پژوهی تألیف دکتر کاووس حسن لی از سال 1300 تا 1375 در مورد سعدی 576 مقاله و 100 عنوان کتاب (48 عنوان کلیات، گلستان، بوستان، غزلیات گزیده‌ها و 52 مورد کتاب پیرامون زندگی و آثار سعدی) منتشر شده است.

با رجوع به کارنامه تنک مایه سعدی پژوهی در ایران ضرورت پرداختن به سعدی و آثار او به نیکی هویدا می‌گردد: تعداد مقالات نگاشته شده موجود پیرامون سعدی از سال 1300 تاکنون از مرز 1000 مقاله در نمی‌گذرد و تعداد کتاب‌های منتشر شده نیز در همین فاصله زمانی بیش از 200 عنوان نیست. بنابراین تدوین دانشنامه تخصصی جهت ارایه کلیه اطلاعات مورد نظر پیرامون سعدی به شکل بنیادین، علاوه بر آشنایی علاقه‌مندان با کلیات مباحث مربوط به موضوع، متخصصان را به منابع اصلی تحقیق ره می‌نماید.

براساس ارتشار اصلی پیرامون سعدی، شاید بتوان با کمی تسامح سعدی پژوهی را به 4 دوران به شرح زیر تقسیم‌بندی نمود:

1. دوره تکوین (1300-1320)

فراهم آمدن زمینه چاپ کتاب در ایران، توجه به آثار سعدی جهت انتشار در سطح جامعه و نهادهای مدنی مدرن از جمله مدارس، برگزاری جشن هفتصدمین سال تألیف بوستان و گلستان و انتشار مجموعه مقالات ارزشمند استادان طراز اول ادبیات فارسی همچون: علامه قزوینی، عباس اقبال، ملک الشعراء بهار، علی اصغر حکمت، رضا زاده شفق، بدیع الزمان فروزانفر، رشید یاسمی به کوشش حبیب یغمایی در «سعدی‌نامه» و انتشار «گلستان» به تصحیح عبدالعظیم قریب و گلستان و بوستان به تصحیح محمد فروغی از ویژگی اصلی این دوره است.

2. دوره تدوین (1320-1350)

در این دوره بیش از سی عنوان کتاب ویژه سعدی منتشر می‌شود که با توجه به تعداد عنوان کتاب‌های چاپی در آن دوران قابل توجه است. آثار این دوران نشان می‌دهد که علاوه بر رشد کمی تدوین کتاب‌های پیرامون سعدی از نظر کیفی نیز آثار ارزشمندی تألیف شده است که می‌توان از جمله انتشار کلیات سعدی به تصحیح محمدعلی فروغی اشاره نمود که از آن پس تاکنون مورد اقبال و مراجعه سعدی پژوهان قرار گرفته است و علیرغم وجود نسخه‌های پراکنده تصحیح شده، هم چنان این نسخه بیش از دیگر نسخه‌ها از اعتبار و اهمیت برخوردار است. به عبارتی دیگر پس از گذر قریب به هفتاد سال، نسخه‌ای از کلیات سعدی تصحیح نشده که مورد نظر اجماع سعدی پژوهان ایران باشد و هم چنان مرجع همگان، نسخه تصحیح شده محمدعلی فروغی است.

هم‌چنین تصحیح «گلستان» به وسیله دکتر محمدجواد مشکور، ترجمه «شرح سودی بر گلستان»، تصحیح «گلستان و بوستان» توسط رستم علی‌یف، «گلستان سعدی» با مقابله با نسخ خطی و ده نسخه چاپی نورالله ایران پرست، متن کامل دیوان شیخ اجل توسط مظاهر مصفا، «مترنی و سعدی»، نوشته دکتر حسین علی محفوظ در «قلمرو سعدی» تألیف علی دشتی، «مکتب سعدی» کشاورز صدر و... از جمله آثار این دوران هستند.

3. دوره تصحیح (1350-1370)

اگر چه دوره دوم یکی از پر بارترین دوران تصحیح آثار سعدی است، اما در دوره سوم شیوه های تصحیح قیاسی و تطبیقی آثار سعدی شکل علمی تری به خود گرفته و تعداد بیشتری را نیز در بر می گیرد که مهم ترین آن تصحیح و انتشار گلستان و بوستان دکتر غلامحسین یوسفی است. هم چنین در این دوره «شرح بوستان» دکتر محمد خزائلی، «بوستان سعدی» تصحیح نورالله ایران پرست، «شرح و تصحیح مثلثات شیخ اجل سعدی» از محمدجواد واجد شیرازی، «بوستان سعدی» به تصحیح محمدعلی ناصح و به کوشش دکتر خلیل خطیب رهبر، «غزلیات سعدی» تصحیح حبیب یغمایی، «گزیده و شرح قصاید سعدی» از دکتر جعفر شعار، «گزیده غزلیات سعدی» با شرح و توضیح دکتر حسن انوری و ... منتشر می شود. علاوه بر این در این دوره کتاب های ارزشمند «مقالاتی درباره زندگی و شعر سعدی» به کوشش دکتر منصور رستگار فسایی، «تحقیق درباره سعدی» از هانری ماسه با ترجمه دکتر غلامحسین یوسفی، «شناختی تازه از سعدی» از دکتر جعفر موید شیرازی و ... نیز منتشر شده است.

4. دوره تکامل (از سال 1370 تا کنون)

این دوران نیز به جهت وجود تحولاتی در مقوله سعدی پژوهی در خور اهمیت است. ایجاد مرکز سعدی شناسی در شیراز، انتشارات سالانه مقالات سعدی پژوهی از سال 1377 تاکنون، برگزاری سالانه کنگره های یادروز سعدی از سال 1377 تاکنون، تدوین و انتشار نخستین فرهنگ ها پیرامون سعدی همچون: «فرهنگ سعدی پژوهی» اثر دکتر کاووس حسن لی در سال 1376، «فرهنگ واژه نمای غزلیات سعدی» اثر مهین دخت صدیقیان در سال 1378، «فرهنگ موضوعی غزل های سعدی» اثر مهشید مشیری در سال 1379، «فرهنگ بسامدی اوزان و بحور غزل های سعدی و ح/افظ» اثر مهشید مشیری در سال 1380 از جمله تحولات این دوره می باشد که شاید بتوان آن را دوران پیدایش فرهنگ نویسی سعدی نام نهاد. «دانشنامه سعدی» نیز در صورت تدوین در قالبی علمی و خلاقانه شاید بتواند تکمیل کننده این روند باشد.

علاوه بر آن چه گفته آمد، در این دوران کتاب های ارزشمندی چون: «از سعدی تا آراگون» دکتر جواد حدیدی، «سعدی» دکتر ضیاء موحد، «تکوین غزل و نقش سعدی» از دکتر محمود عبادیان، «سلسله موی دوست»، «سعدی آتش زبان»، «ورق درخت طوبی» از دکتر حسن لی، «هشت دفتر سعدی شناسی» و «عاشقانه های سعدی» و ... نیز منتشر گردید.

***

بر این اساس، با توجه به ضرورت پرداختن به دانشنامه سعدی، پس از اظهار نظر محققان پژوهشگران و سعدی شناسان پیرامون «دانشنامه سعدی» فهرست مدخل های دانشنامه از سوی مرکز سعدی شناسی تدوین شده و با همکاری و همیاری پژوهشگران و سعدی شناسان ایران و ج هان، مقالات آن تدوین و منتشر خواهد شد.

***

در نگارش مقالات ، رعایت نکات شیوه‌نامه دانشنامه سعدی ما را در یکدست سازی مقالات یاری خواهد رساند. لازم به ذکر است که در این شیوه نامه کوشیده ایم تا با استفاده از شیوه نامه های « دانشنامه جهان اسلام» و «دایره‌المعارف بزرگ اسلامی» در همگون سازی و روزآمد ساختن شیوه تدوین مقالات ، گام برداریم.

ساختار مقاله در دانشنامه سعدی

1. مدخل

- مدخل های دانشنامه سعدی از نظر صوری به چهار نوع : اصلی، فرعی، ارجاعی و مشروط تقسیم می‌شوند:
  - * مدخل های اصلی آنهایی هستند که ذیل آنها مقاله می‌آید.
  - * مدخل‌های فرعی آنهایی هستند که قسمتی از یک مقاله را به خود اختصاص می‌دهند.
  - * مدخل‌های ارجاعی آنهایی هستند که فقط ذکر شده و به مدخلی دیگر ارجاع می‌شوند.
  - * مدخل‌های مشروط آنهایی هستند که از نظر کلی قابل قبول هستند، اما احتمال می‌رود که درباره آنها نتوان مطلب کافی به دست آورد.
- هر مدخل ارجاعی به یکی از مدخل‌های اصلی رجوع داده می‌شود و ذیل آن مطلبی درباره همان مدخل نمی‌آید.
- مدخل‌های ارجاعی به دلایل متعددی می‌توانند به مدخل‌های اصلی ارجاع پیدا کنند، دلایلی چون :
  - غیراشهر به اشهر، لقب به اسم، اثر به اثر آفرین یا موضوع اثر، ضبیطی به ضبیط دیگر، اخصّ به اعمّ یا جزء به کلّ یا زیر مجموعه به مجموعه، ، کنیه به لقب یا اسم و نظایر آنها:
  - * خلد – بهشت
  - * تتر – تاتار
  - * چاه کنعان – یوسف
  - * خواجه رسل – رسول اکرم (ص)
- وجه مستقیم عبارت بعضی از مدخل‌ها به صدر و ذیل این است که عنوان‌هایی چون دریا، دریاچه، بقعه. مسجد و مانند این‌ها گاهی به صورت جزئی از اجزای اسم علم درمی‌آیند؛ مانند دریای خزر، جزیره کیش، مسجد جامع کاشغر. برای آسانی مراجعه بهتر است به ترتیب جزء اخصّ – جزء اعم مرتبّ شوند، به این صورت:
  - * خَزْر، دریای
  - * کیش، جزیره
  - * جامع کاشغر ، مسجد

- همواره عنوان اشهر است که عبارت مدخل اصلی را می‌سازد.
- عناوین و القاب، مثل آقا، اتابک، امیر، بابا، سلطان، امیر، شاهزاده، ملّا، میرزا، در «ذیل» مدخل می‌آیند مگر آن‌که برای صاحب آنها علم و جزئی از عنوان اشهر شد باشند:
  - * مظفرالدین سلجوق شاه، اتابک
  - * انکیانو، امیر
  - * ترکان خاتون، ملکه
- «ال» در آغاز عنوان مدخل در ترتیب الفبایی به حساب نمی‌آید:
  - * السعید فخرالدین المنجم («سعید» حساب می‌شود).
- در ترتیب الفبایی مدخل «آ» (الف با مدّ) پیش از «ا» (الف بدون مدّ) می‌آید:
  - * آینه
  - * ابراهیم

2. ملحقات

- ملحقات مدخل یا برای توضیح و تخصیص مدخل به کار می‌روند یا درباره آن اطلاعاتی از نوع فقه‌اللغای می‌آید که جزء تعریف و شرح مدخل نیستند، مانند تعلق زبانی، معنی لغوی، وجه تسمیه، ریشه، نام پیشین، نام کنونی، ضبط پیشین، ضبط کنونی، ضبط در زبان‌های دیگر، املائی دیگر، انتساب لفظ و اصطلاح به رشته‌ای از علوم و فنون و معارف، نام علمی یا اصطلاحی دیگر، معرب...، ضبط فرنگی، تعلق مکانی و نظایر آنها:
- * پرگار (ابزار)
  - * تواب (اسماء و صفات خداوند)
  - * پیاده (اصطلاح بازی شطرنج)
  - * زوبین (ابزار)
  - * رشته (نوعی بیماری)
  - * عربری (درختی از نوع سرو)

3. معرف

- معرف مدخل، عبارتی است که مدلول مدخل را به اجماع می‌شناساند و تا حد امکان در آن فعل به کار نمی‌رود:
- * ابراهیم ادهم، از اعیان زادگان بلخ، عارف قرن دوم.
  - * ابش خاتون، آخرین فرد از اتابکان فارس، دختر اتابک سعد بن ابوبکر، قرن هفتم.

4. بدنه

بدنه مقاله بخش اصلی و حاوی اطلاعات اساسی درباره مدخل است. بدنه گاهی دارای چند قسمت با عنوان‌های فرعی است. مطالب بدنه ذیل عنوان اصلی و عنوان‌های فرعی درج می‌شود.

5. ارجاعات، نشانی‌ها

- ارجاعات در دانشنامه چند نوع است که با نشانه ← به مفهوم « برای توضیح بیشتر بنگرید به » به شرح زیر آورده می‌شود:
الف. ارجاع مدخل ارجاعی به مدخل اصلی.
* بطحا ← مکه

ب. عنوان‌هایی که ضمن مقاله می‌آیند و خود در دانشنامه مدخل دارند، ارجاع به آنها، اگر ضروری یا مفید تشخیص داده شود، با افزودن نشانه ستاره (*) بر روی آنها انجام می‌گیرد.

ج. ارجاع برای کسب اطلاع یا اطلاع بیشتر درباره عنوانی یا ارجاع به مأخذ یا مأخذی دیگر:

ارجاع به کتاب:

(← موحد، 1373: 71)

ارجاع به مدخل:

(← حجاج یوسف)

ارجاع به مجموعه:

(← سعدی شناسی، 1385: 150)

ارجاعات پایان مقاله:

(← سعدی*، زندگی‌نامه)

ارجاع به تصویر، نمودار، جدول، نقشه:

مقبره ابش خاتون (← تصویر 3)

- نشانی‌ها در متن مقاله می‌آید و چند نوع است:

الف. نشانی نقل مطلب از مأخذ، خواه به عبارت باشد، خواه به مضمون و خواه به اشاره. در این موارد عنوان صاحب قول، آن چنان که ذیل منابع آمده است و نشانی دقیق اثر او، بدو ن ذکر عنوان و ذکر مشخصات کتابشناسی اثر، یاد می‌شود. اگر نام صاحب اثر هنگام نقل قول او در عبارت متن آمده باشد، فقط نشانی دقیق قول در اثر ذکر می‌شود:

- * گونه‌های غزل سعدی به سه گونه کلی تقسیم می‌شود: (حمیدیان، 1383: 100).
- * ضیاء موحد در کتاب سعدی این تقسیم‌بندی را در فصل پنجم کتاب خود به گونه های : 1. غزلیات عاشقانه 2. غزلیات عارفانه 3. غزلیات پندآموز تقسیم نموده (ص 102).
- ب. درباره آثار بسیار مشهور یا دواوین، مانند شاهنامه، گلستان، بوستان، به جای نام صاحب اثر خود اثر ذکر می‌شود.
- ج. در نشانی آیه قرآنی، نام سوره و شماره آیه و در نشانی منقول از عهدین، نام سفر / صحیفه / کتاب / انجیل و شماره‌های باب و آیه ذکر می‌شود:
- * و جاهدوا فی الله حق جهاده (حج: 78).
- * خوشا به حال مسکینان در روح زیرا ملکوت آسمان از آن ایشان است (انجیل متی، 5: 3).
- د. نشانی نمودار و جدول و نقشه و تصویری را که در متن مقاله به آنها ارجاع داده شده، شماره آنها مشخص می‌سازد:
- مدخل آرامگاه سعدی (تصویر 3).

6. علائم اختصاری

علائم اختصاری در دانشنامه سعدی به شرح زیرند:

ص: صفحه، صفحات

س: سطر

ش: شماره، شمسی

ج: جلد

حک: حکومت

ح: حدود

ق م: قبل از میلاد

قس: قیاس کنید با

همان‌جا: مأخذ پیشین (همان مؤلف، همان اثر، همان جلد، همان صفحه)

همو: مؤلف (در صورتی که به چند کتاب یک مؤلف ارجاع داده شود، سال انتشار افزوده می‌شود).

همان: همان اثر و همان مؤلف در ارجاع مکرر به اثری که نشانی آن بلافاصله در بالا داده شده است.

گ: گزارش

←: بنگرید به

*: مدخل اصلی موجود در دانشنامه

7. پانوشت

مواد زیر در پانوشت می‌آید:

- الف. ضبط لاتینی اعلام خارجی غیر مشهور؛
- ب. معادل خارجی اصطلاحات و مفاهیم، در صورت لزوم .
- ج. ضبط لاتینی کلمه خارجی غیررایجی که با تلفظ اصل یا نزدیک به اصل به وام گرفته شده باشد.
- د. عنوان اصلی آثاری که در متن ترجمه نام‌های آنها به فارسی آمده است.

8. امضا

- امضا مقاله بر اساس این که مقاله ترجمه، تألیف، تلخیص و صاحب مقاله یک یا چند نفر باشد، فرق می‌کند. شیوه تنظیم آن به این شرح است:
  - الف. در مقالات تالیفی، نام مؤلف در پایان مقاله تالیفی و پس از منابع می‌آید.
  - ب. در مقاله ترجمه‌ای، ابتدا نام مؤلف و سپس نام مترجم و منبع ترجمه، در پایان مقاله و پس از منابع می‌آید.
  - ج. در مقاله تلخیصی، ابتدا نام مؤلف و سپس نام تخلص کننده و منبع اثر، در پایان مقاله و پس از منابع می‌آید.
- جنبه‌های مختلف شرح مدخل در بدنه ممکن است ذیل عنوان های فرعی درج شود . مثلاً در زندگینامه‌ها، با توجه به حجم مقاله، می‌توان سوانح زندگی، آثار، دستیاران، شاگردان، زندگی علمی و زندگی سیاسی را ذیل عنوان های فرعی آورد که در این صورت نام هر مولف در پایان بخش مورد نظر ذکر می‌شود.

9. کتابشناسی

- منابع بعد از بدنه مقاله در دو بخش جداگانه می‌آید: ابتدا منابع به خط فارسی / عربی و سپس منابع به خط لاتین.
- مشخصات کتابشناسی همه مآخذی که در متن از آنها استفاده شده فقط باید ذیل منابع بیاید.
- انواع مآخذی که در مقاله های دانشنامه از آنها استفاده می‌شود عبارت‌اند از: کتاب (نسخه چاپی، نسخه خطی)، مجله و روزنامه یا هر نشریه ادواری، گزارش و نشریه سازمان ها، اسناد و مدارک آرشیوها.
- نام صاحب اثر، اعم از شخص یا سازمان، و نشانی مطلب منقول یا مورد استفاده، در هر مورد، در همان متن مقاله، درون پرانتز و به شرح زیر درج می‌شود:
* (اعتماد السلطنه، 1380: 181/3)

* (اصفهانی، گ 1079)

* (مرکز آمار ایران، 1375: 114)

- هرگاه دو یا چند اثر از یک مؤلف در منابع درج شده باشد، نشانی با سال چاپ هر یک از آنها مشخص می‌شود.
  - در مورد کتاب‌هایی که مؤلف مشخصی ندارند و عده‌ای یا گروه خاصی آن را تألیف کرده اند به جای گروه مؤلفان، نام اثر به کار می‌رود.
  - اگر نام صاحب اثر ضمن مطلب آمده باشد در نشانی تکرار نمی‌شود:
- * موحد در شرح حال سعدی... (1373: 79) و جعفر موید پیرامون این بیت از بوستان ... (1368: 25) آورده است...

- مشخصات کامل کتابشناسی اثر ذیل «منابع» به ترتیب زیر می‌آید:
- ارجاع به کتاب:**
نام خانوادگی، نام (سال انتشار داخل پرانتز) نام کتاب، نام مترجم یا مصحح، شهر محل نشر: ناشر، نوبت چاپ.
* موحد، ضیاء (1373) سعدی، تهران: طرح نو، چاپ اول.

- ارجاع به مجله:**
نام خانوادگی، نام نویسنده (سال انتشار داخل پرانتز)، «عنوان مقاله داخل گیومه»، نام نشریه، دوره / سال، جلد، شماره صفحات (از ص تا ص).
* دستغیب، عبدالعلی (1341) «مشکل عشق از نظر سعدی و حافظ»، پیام نوین، سال چهارم، شماره 10، (124 تا 129).

- ارجاع به مجموعه مقالات:**
نام خانوادگی، نام نویسنده، (سال انتشار داخل پرانتز)، «عنوان مقاله داخل گیومه»، نام گردآورنده یا ویراستار، نام مجموعه مقالات، محل نشر، نام ناشر، شماره صفحات (ص تا ص).
* نحوی، اکبر (1385) «آوازه سعدی در قرن هفتم»، کوروش کمالی سروسستانی، سعدی‌شناسی: دفتر نهم، شیراز: مرکز سعدی شناسی، (44 تا 62).

- ارجاع به سایت‌های اینترنتی:**
نام خانوادگی، نام نویسنده (آخرین تاریخ و زمان)، «عنوان موضوع داخل گیومه» نام و نشانی سایت اینترنتی به صورت ایتالیک.